

Murányiné Zagyvai Márta

A ritkább szóalkotási módok germanista szemmel I. A reduktív szóalkotási módok

1. Bevezetés

A magyar szóalkotásban két fő szóalkotási módot különböztet meg, a szóösszetételt és a szóképzést, egyéb lehetőségként pedig a „ritkább szóalkotási módokat” nevezi meg (Keszler 2000).

A tervezett, két részből álló elemzés során a germanisztikában már polgárjogot nyert hármas felosztást (kompozíció, deriváció és redukció) és annak altípusait felhasználva szeretném párhuzamba állítani a magyar szóalkotásban ismert ritkább szóalkotási módokat a germanisztikában elfogadott, rokonítható szóalkotási módokkal.

A Magyar grammatika (2000) ritkább szóalkotási módokon egy meglehetősen heterogén szóalkotási eljárás csoportot ért, amelynek tagjai nem jellemezhetők közös tulajdonsággal; a kategorizáláshoz használt szempont, miszerint „ritkábbak”, mint a szóösszetétel és a szóképzés, nem nyelvészeti kritérium, és nem tekinthető megfelelő elkülönítési szempontnak. A ritkább szóalkotási módokhoz a Magyar grammatika a következőket sorolja: ikerítés, szórövidülés, elvonás, mozaikszó-alkotás, szóhasadás, népetimológia, a szándékos szóferdítés, a tulajdonnevek köznevesülése és elemszilárdulás (Lengyel 2000: 337). A mozaikszók alcsoportjai a betűszók, a szóösszevonások, a szóösszerántás és a szóalakvegyülés (kontamináció), valamint az egyéb mozaikszók.

A fentebb felsorolt ritkább szóalkotási módok egy része reduktív eljárás, pl. a szórövidülés (*tulajdonos* > *tulaj*), más része kompozíciós eljárás, azaz összetevőkből épít új lexémákat, pl. az ikerítés (*gizgaz*), harmadrészt derivációs eljárás, pontosabban annak speciális típusa, amely nem affixumok, ill. affixumszerű elemek bázishoz történő kapcsolásával, hanem épp fordítva, ezek elvonásával hoz létre új lexémát, pl. elvonás (*zabál* > *zaba*). Egyes esetekben többféle szóalkotási mód keveredését is megfigyelhetjük, ezek besorolása külön kihívást jelent, pl. redukció + *i* képző (*fagylalt* > *fagy* + *i*) vagy redukció + összetétel (*ordít* > *ordi-* + *kiabál* > *-bál* = *ordibál*).

Jelen tanulmányomban azokat a szóalkotási módokat fogom megvizsgálni, amelyek alkalmazása valamilyen értelemben vett rövidüléssel jár együtt.

2. Terminológiai kérdések

2.1. Magyar terminusok

Első lépésben különböztessük meg a rövidítést mint írástechnikai eljárást a rövidítéstől mint az előbb megnevezett eljárás eredményétől, tehát a rövidíteni kívánt szó vagy szókapcsolat egyes betűiből összeálló betűsorról, azaz például rövidítés (mint eljárás) során keletkezik a *pl.*, ami viszont rövidítés (mint az eljárás eredménye). Ezek után a rövidítések után pontot teszünk, szóban pedig nem használjuk őket. A következőkben a két fogalom elkülönítésére az eljárást továbbra is **rövidítésnek**, az eljárás eredményét **rövidített alaknak** nevezem.

Második lépésben különböztessük meg egyrészt a rövidítést és a redukciót mint folyamatot, másrészt ezek eredményét, azaz a rövidített alakokat és a redukció során létrejövő új lexémákat. A rövidítés nem szóalkotási mód, hanem írástechnikai eljárás, a rövidített alakok pedig nem új lexémák, hanem kizárólag nem teljes egészében leírt szavak vagy szókapcsolatok, melyek használata helytakarékossági és áttekinthetőségi szempontból indokolt. A **redukció** szóalkotási mód, melynek során egy lexémából vagy egy több lexémából álló szerkezetből (bázisból) tetszőleges eleme(ke)t kiemelünk azzal a céllal, hogy belőlük új szót (lexémát) hozzunk létre, melyhez új jelentés(árnyalat) tartozik. A rövid és hosszú (vagy teljes) alak ugyanazon denotátum megjelölésére egymással párhuzamosan él a nyelvben, írásban és szóban egyaránt használatos. A redukciós eljárások eredményeképpen létrejövő lexémák összefoglaló elnevezésére a magyar nyelvben nincs elfogadott terminus. A továbbiakban a redukció során létrejövő szóalkotási produktumot német mintára **rövidszónak** (ld. 2.2) vagy a kompozíció/kompozitum-, deriváció/derivátum-logikát követve a **reduktumnak** nevezem.

Harmadik lépésben különböztessük meg a fentebb meghatározott redukciót és a **szórövidülést** mint ritkább szóalkotási módot (Lengyel 2000: 339), melynek eredményét (pl. a *tulajdonos* szóból keletkezett *tulaj*) szintén szórövidülésnek nevezzük.

2.2. Német terminusok

A német nyelvészetben használt szóalkotási terminusok nem teljesen egységesek, de a 21. századra kirajzolódni látszik egy olyan kép, amely a szóalkotási munkákban használt szakkifejezések hozzávetőleges egységét mutatja. Ezek szerint három (Donalies 2005), más nyelvészek szerint négy (Barz 2009, Kocsány 2010), esetleg öt (Eichinger 2000) fő szóalkotási mód (Wortbildungsart) létezik, melyek kiegészülnek néhány periférikus, sőt vitatott és alig produktív szóalkotási móddal¹. A következőkben előbbieket vázolom röviden.

¹ Ide sorolható az (1) újramotiválás (amely tekinthető a jelentésváltozás egyik formájának, és mint ilyen, nem új lexémát hoz létre, hanem jelentésbővülést okoz, tehát nem

Az első két fő szóalkotási mód, a szóösszetétel (*Wortzusammensetzung* vagy *Komposition*) és a szóképzés (*Ableitung* vagy *Derivation*) lényegét tekintve megegyezik a magyar nyelvészetben is kiemelt két fő szóalkotási móddal. A deriváció a német nyelvészek körében nem esik egységes megítélés alá: Egyes szerzők megkülönböztetik az explicit (képzővel történő) és az implicit (a tömághangzó megváltoztatásával történő) derivációt, illetve ide sorolják a konverziót, azaz a csupán szófalváltással történő szóalkotást, pl. *angst* mint melléknév vs. *Angst* mint főnév (Donalies 2005: 123). Mások a konverziót kiveszik a szóképzés hatóköréből, és a kombinációval dolgozó eljárásoktól (összetétel, szóképzés) elkülönítve tárgyalják (Kocsány 2010: 75, Barz 2009: 664, Eichinger² 2000: 167). A harmadik (ill. az előző okfejtést figyelembe véve a negyedik) fő szóalkotási mód a németben a *Kurzwortbildung*, azaz rövidszóalkotás, amely, ahogy az elnevezés is mutatja, redukciós eljárás. Mivel lényegi különbségek a magyar és a német tipológia között főként a harmadik szóalkotási mód esetén tapasztalhatók, ill. a magyar „ritkább szóalkotási módok” egy jelentős része a redukciós eljárásokkal állítható párhuzamba, ezt a szóalkotási módot részletesebben szeretném tárgyalni.

A német *Kurzwort* terminusnak nincs a magyar nyelvben elfogadott megfelelője, tanulmányomban a fentebb (2.1.) már bevezetett *rövidszó* kifejezést fogom használni. A német nyelvészek a rövidszók osztályozására többféle javaslatot tettek. Ezek közül a leginkább elfogadott a Dorothea Kobler-Trill-féle osztályozás (1993) egy kis mértékben egyszerűsített változata (Barz 2009, Donalies 2005), amely szerint a rövidszókat (szegmenseik száma és részben fajtája szerint) három fő csoportra lehet bontani. Az (1) egyszegmensű rövidszókra, amelyek képzése során a hosszú alak egyetlen szegmense rövidül meg és válik önálló szóvá, pl. *Laboratorium* > *Labor*; a (2) részleges rövidszókra, amelyek képzése során a hosszú (más szóval teljes) alak – egy alárendelő összetétel – első összetételi tagja rövidül le kezdőbetűjére, így alkotva új szót az összetétel második tagjával, pl. *Untergrundbahn* > *U-Bahn*, *Pauschalbetrag* > *Pauschbetrag*; valamint a (3) többszegmensű rövidszókra, amelyek képzése

szóalkotás mód (Barz 2009: 645), (2) a népetimológia, amely szintén nem új lexémát hoz létre, csak a már meglévő, általában idegen eredetű lexéma hangalakját változtatja meg, „értelmesíti” (Römer/Matzke 2005: 56, Lengyel 2000: 343) valamint a (3) szójátékon alapuló szóalkotás és szóferdítés (Donalies 2005: 152, Lengyel 2000: 343), amely valójában nem új szóalkotási mód, hanem szójátékkal egybekötött, gyakran csak alkalmi jelentésbővülés (*e-mail* – *emil*) vagy egyéb szóalkotási mód, pl. szóösszetétel (*majomméz*).

² Eichinger ötödik szóalkotási módként tartja számon az inkorporációt (Eichinger 2005: 31), amely során a szintagmatikus elrendeződésben egymás mellett álló elemek egy lexémává olvadnak össze, pl. *Vergissmeinnicht* (*nefelejcs*). Az inkorporáció eredményeképpen létrejövő alakulatokat a magyar szóalkotástan szervesen összetételeknek nevezi (Lengyel 2000: 335).

során a hosszú alak több szegmense rövidül meg, és alkot új szót, pl. *Volkswagen* > *VW*). A fő csoportokat tovább lehet bontani a szegmensek „mérete” és/vagy a teljes alakban elfoglalt helye szerint. E tanulmány szempontjából fontosak az első és a harmadik fő csoport alcsoportjai, ezért ezeket mutatom be röviden. Az első csoport (egyszegmensű rövidszók) három alcsoportja aszerint különül el, hogy a teljes alakból átvett szegmensnek mi volt az eredeti pozíciója. Ha a teljes alak elején állt, akkor ún. fejszóval³ (Kopfwort) van dolgunk, pl. *Universität* > *Uni*, ha a végén, akkor ún. végszóval (Endwort), ha pedig a teljes alak belsejében állt, akkor ún. derékszóval (Rumpfwort). Ezek közül csak az első produktív, szóvégi átemelést a magyarban és a németben is csak néhány régi, idegen eredetű példában, pl. *Omnibus/Autobus/Gyrobust* > *Bus* (német), *omnibus/autóbusz* > *busz* (magyar), *Violoncello* > *Cello* (német), *violoncello* (olasz) > *cello* (olasz) > *cselló* (magyar) vagy (becézett) keresztnévben, pl. *Eleonóra* < *Nóra* találunk. Szóközépi átemeléssel csak elvétve, és szintén csak a becézett keresztnévek körében találkozunk (*Elisabeth* > *Lisa*, *Terézia* > *Rézi*). A többszegmensű rövidszók három alaptípusa a betűszók (Buchstabenkurzwort), amelyek a szegmensek egyes különálló betűiből tevődnek össze, pl. *Ultra-kurzwelle* > *UKW*; a szótagszók (Silbenkurzwort), amelyek szótagok vagy szótagszerű elemek átvételével jönnek létre, pl. *Fußgängerzone* > *Fuzo*; és a vegyes összetételű rövidszók (Mischkurzwort), amelyek létrejöttében az előző két eljárás vegyesen kap szerepet, pl. *Gesellschaft für musikalische Aufführungs- und Vervielfältigungsrechte* > *Gema*.

Említést kell még tenni a németben műszónak (Kunstwort) nevezett szóalkotási termékekről, amelyek leginkább márka- vagy cégnevek. Ezeket képzési módjuk szerint több altípusra oszthatjuk; van köztük (1) a szóteremtéshez sorolható, már meglévő nyelvi elemekre nem építő elnevezés, amelyet a német nyelvészetben fantáziaszónak neveznek (*Fa*). Van köztük továbbá (2) redukciós eljárást és összetételt is magában foglaló elnevezés (*Hans Riegel, Bonn* > *Haribo*: a cég alapítójának és székhelyének elnevezéséből alakult márkanév), de akadnak (3) fonetikus átíráson alapuló szervesen összetételek, konvertátumok is (*wie Leder* > *Vileda*). A műszókkal jelen tanulmányban nem kívánok részletesen foglalkozni, mivel azonban a második altípus képzésében a redukciónak is szerepe van, célszerű rámutatni, hogy első ránézésre ugyan azonosságot mutatnak a többszegmensű rövidszókkal (pl. *Fußgängerzone* > *Fuzo*), de alapvető különbség van köztük: A többszegmensű rövidszók ugyanis duplikátumok, azaz a hosszú alakkal párhuzamosan léteznek (de legalábbis valamikor párhuzamosan léteztek), míg a műszók ezen típusa esetén egyetlen lehetséges szótessel van dolgunk: Nincs hosszabb és rövidebb elnevezés, a szegmenseket adó szó vagy

³ A tipológia bemutatásában használt magyar elnevezéseket a német terminusokhoz igazodva alakítottam ki (vö. Murányiné Zagyvai 2011b).

szavak, nem ugyanazon denotátum elnevezésére szolgálnak, pl. az *Adidas* márkanév denotátuma nem azonos a cégalapító Adi Dasslerrel, akinek a nevéből a márkanév szegmensei származnak.

3. Redukciós szóalkotási módok

A következőkben sorra vesszük azokat a szóalkotási módokat, amelyek a 2.1. pontban leírt értelemben vett redukcióval járnak. A ritkább szóalkotási módok közül ide tartozik a szórövidülés, a mozaikszó-alkotás és az elvonás.

3.1. A szórövidülés

A szórövidülést fentebb (2.1.) már megkülönböztettük a rövidítéstől, amely nem tartozik a szóalkotás tárgyköréhez. A szórövidülés lényege, hogy „tetszőleges, a hangzás szempontjából optimális mennyiségű részletet veszünk el a szóból” (Lengyel 2000: 339). Az eljárás leírása két kiegészítésre szorul. Egyfelől fontos, hogy a szórövidülés jellemző módon a bázis elejét használja az új szó kialakítására (*tulajdonos* > *tulaj*), ami a német nyelvi példákban ugyanúgy megfigyelhető (*Universität* > *Uni*). Megjegyzendő, hogy a szórövidülések között sok az internacionalizmus, azaz az azonos eredetű, hasonló hangalakú és jelentésű szó (*laboratórium* > *labor*, *professzor* > *prof*, *akkumulátor* > *akku*). Ezek esetében felmerül a kérdés, vajon a szórövidülés folyamata melyik nyelvben ment végbe, és hogy a rövidült szóalak nem kölcsönzött szó-e. A másik kiegészítés, amely a szórövidülés folyamatához tartozik, az a fontos részlet, hogy a kiinduló alakból egybefüggő szegmenst emelünk át a rövidült szóalakba, legyen ez az eleje, közepe vagy a vége (2.2.). Ebben az esetben a német terminológia szerinti egyszegmensű rövidszót képeztünk. Ha viszont nem egybefüggő szegmessel van dolgunk, akkor a rövidszó egy másik típusának, a többszegmensű rövidszónak a képzését látjuk. Lengyel Klára egyik példája, amellyel a szórövidülést szemlélteti, épp ilyen: *talán* > *tán* (Lengyel 2000: 339).

A szórövidülések (mint ahogy a többi rövidszótípus is) gyakran használatosak összetett és továbbképzett szavak kiinduló alakjaként (összetételi tagként és bázisként). Jelen tanulmányomban a továbbképzett redukált alakokkal nem foglalkozom, mégis röviden ki kell térnem egy továbbképzésnek titulált jelenségre⁴. Különleges, de gyakori eset, amikor a rövidült szóalak önmagában nem lenne önálló szó, tehát a képző a redukció bekövetkeztével egyidőben kapcsolódik a szótóhoz, a szórövidülés a képző nélkül nem használható (*csokoládé* > *csoki*). Az ilyen képzett szavak sokszor állnak a nyelvművelő írások keresztüzében, használatuk erősen korlátozott, de legalábbis „túlzott, erőltetett”

⁴ A szakirodalomban továbbképzett szórövidülésnek tekintik őket, pedig nem azok, hiszen a továbbképzés fogalma feltételezi, hogy legyen egy megelőző képzett állapot, amelyet tovább lehet képezni. Ilyenre példa: *laboratórium* > *labor* > *laboráns*.

használatuk „nyelvhelyességi szempontból kifogásolható” (Lengyel 2000: 339). A német szakirodalom nem bélyegzi meg a hasonló módon képzett rövidszókat, de egyértelműen a beszélt nyelvi formákhoz, kedveskedő vagy éppen gúnyos stílushoz utalja (Barz 2009: 737). Az ebben a folyamatban részt vevő képzők tarka képet mutatnak, de a leggyakrabban használatos (a magyarban és a németben is) az *-i* képző (*fagylalt* > *fagy*, *Trabant* > *Trabbi* [német], *Trabi* [magyar]).

A másik jelenség, amelyre röviden szeretnék kitérni, a szórövidüléssel alkotott szóösszetétel, pl. *laboratórium* > *labor* + *ajtó* = *laborajtó* (a *labor* *ajtó*-ja). Lengyel Klára olyan példákat is említ erre az esetre, mint *sebváltó*, *reptér*, *művház* (Lengyel 2000: 340). Ezek a példák azonban egy másik rövidszótípust szemléltetnek. Ahogy Lengyel Klára is említi, a példák összetételei előtagja nem használható önállóan, tehát a folyamat során a kiinduló állapot egy már létező összetett szó (vagy szókapcsolat) volt: *sebességváltó*, *repülőter*, *művelődési ház*. A redukció során tehát az előtag rövidülése történt meg, a reduktum pedig szinonim a redukció alapjául szolgáló összetett szóval, ill. jelentése közel azonos a szókapcsolat jelentésével. Ezt a redukciós eljárást a német nyelvben is megfigyelhetjük, a reduktumot német szakirodalom részleges rövidszónak (partielles Kurzwort) nevezi, pl. *Pauschalbetrag* > *Pauschbetrag* (2.2.).

A szórövidülésekkel alkotott összetett szavakra említett egyéb példák (Lengyel 2000: 340) szintén más rövidszó típusokat szemléltetnek: *szociáldemokrata* > *szocdem*, *szocialista realista* > *szocreál*, *külkereskedelem* > *külker*⁵. Az első példában egy szóösszetétel mindkét tagjából átemelünk egy-egy szegmenst a rövidszóba, tehát multiszegmentális rövidszóval, azon belül is szótagszóval (Silbenkurzwort, pl. *Fußgängerzone* > *Fuzo*) van dolgunk (2.2.), a másik példa esetében az eljárás csak abban különbözik az elsőtől, hogy a kiinduló alak nem összetett szó, hanem szókapcsolat. A harmadik példa olyan típust szemléltet, amelyben a szó (jelen esetben összetett szó) elejéből, azaz egyetlen összefüggő darabból lesz a reduktum. Ez a típus pedig a fentebb már elemzett fejszó, pl. *tulajdonos* > *tulaj*, a különbség itt is abban áll, hogy a kiinduló szó itt egy már létező összetett szó.

3.2. A mozaikszó-alkotás

A *mozaikszó* elnevezés a szóalkotástan legáltalánosabb terminusa; igen szemléletesen fejezi ki a lényegét: Olyan szóalkotási módról beszélünk, amely során már meglévő nyelvi elemek (egy- vagy többszavas lexémák, szabad szókapcsolatok, sőt akár teljes mondatok) kisebb-nagyobb szegmenseiből épül fel egy új lexéma. És amilyen tarka egy mozaikkép lehet, olyan tarka képet mutat a mozaikszók világa is.

⁵ Véleményem szerint inkább *külkereskedelmi*.

Az első kérdés, amelyet a német nyelvészeti szakirodalommal történő egybevetés során a mozaikszókkal kapcsolatban fel kell tennünk, hogy a mozaikszó terminus párhuzamba állítható-e a német terminológia valamelyik elemével. Erre a kérdésre már több igenlő válasz született (vö. Vincze 2011, Murányiné 2011): a mozaikszók megfelelnek a német szakirodalomban multisegmentális rövidszóknak nevezett szóalkotási produktumoknak. Ehhez teljesítik a következő szükséges feltételeket: (1) redukció útján keletkeznek, (2) a teljes alakkal párhuzamosan használhatók ugyanazon denotátum megnevezésére, és (3) szóban is használatosak. Ezen kívül pedig igaz rájuk, hogy (4) a párhuzamos hosszú (vagy teljes) alak nem egybefüggő szegmenseiből épülnek fel. Ha azonban megvizsgáljuk azokat a mozaikszó-fajtákat, amelyeket a Magyar grammatika felsorol, kiderül, hogy a német multisegmentális rövidszókkal történő rokonítás nem minden esetben egyértelműen helyes. A mozaikszóknak három nagy csoportja van: a betűszók, a szóösszevonások és az egyéb mozaikszók (vö. Lengyel 2000: 341—343). Ezek a csoportok általában teljesítik azt a négy feltételt, amelyek alapján azonosíthatók a multisegmentális rövidszókkal, azonban a szóösszevonásokhoz tartozó két kiegészítő (kisbetűs) bekezdés, ill. az egyéb mozaikszók csoportja megzavarja az egyértelmű képet.

Az első kisbetűs bekezdés a szóösszerántást mutatja be, és megállapítja, hogy ezen szóalkotási folyamat során „két, egymástól eltérő jelentésű szó olvad össze egyetlen, új jelentésű szóvá” (Lengyel 2000: 342), pl. *citrom* × *narancs* > *citrancs*. A második kisbetűs bekezdés a szóalakvegyülést tárgyalja, amelyet kontaminációnak is nevez, pl. *ordít* × *kiabál* > *ordibál*. A szóalakvegyülés folyamata azonos a szóösszerántásával, a különbség csak a kiindulási szavak közti szemantikai viszonyban van, utóbbi esetben a két kiindulási szó ugyanis szinonim. A különbség elhanyagolhatóan kicsi, a lényegét nem érinti, ezért nem is célszerű két külön elnevezéssel illetni őket. Fontos azonban, hogy a kontaminációs eljárással létrejött szavak nem teljesítik a rövidszókhöz való besorolás több feltételét. Egyrészt nem igaz, hogy párhuzamosan létezik egy hosszú és egy rövid alak ugyanazon denotátum megnevezésére, másrészt a kiindulási szavak esetében nem egy többszavas lexémáról és nem is szintaktikailag összetartozó szókapcsolatról van szó. Tehát megállapítható, hogy a szóösszerántás és a szóalakvegyülés a tanulmány elején (vö. 2.1.) megfogalmazott értelemben nem sorolható a redukcióhoz mint szóalkotási módhoz. A lehetséges besorolással és a kontamináció egyéb kérdéseivel jelen tanulmány második, jövőben megjelenő részében foglalkozunk részletesebben.

A mozaikszók alcsoportjainak és a német *Kurzwort* altípusainak a megfeleltetésére több próbálkozás is történt (vö. Vincze 2011, Murányiné 2011), de az eredmény nem teljesen fedi egymást. Annyiban azonos a két megfeleltetés, amennyiben a német *Buchstabenkurzwort* (*Allgemeiner Deutscher Automobil-Club* > *ADAC*) és a magyar betűszó (*Budapesti Közlekedési Vállalat* = *Budapester Verkehrsbetriebe* > *BKV*) fogalmát, valamint a német *Silbenkurzwort*, ill.

Mischkurzwort (*Fußgängerzone* > *Fuzo*, *Gesellschaft für musikalische Aufführungs- und Vielfaltigungsrechte* > *Gema*) és a magyar szóösszevonások (*magánszektor* > *maszek*) fogalmát azonos szóalkotási produktumként értelmezi. A különbség az egyéb mozaikszók megítélésében van. Az egyéb mozaikszók csoportját „olyan intézménynevek alkotják, melyek a teljes névből egész, tájékoztató szerepű, többnyire termék- vagy tevékenységjelölő illetve a telephelyet megnevező szavakat őriznek meg” (Lengyel 2000: 343). Vincze Katalin lényegében nem vitatja, hogy az egyéb mozaikszók és a rövidszók egy fajtája (a részleges rövidszók, németül *partielle Kurzwörter*) egymásnak megfeleltethető, az említett példa, a *töltenivaló paprika* > *TV-paprika* (Vincze 2011: 65) azonban – a fenti meghatározás értelmében – nem sorolható az egyéb mozaikszókhoz. A *TV-paprika* és a szórövidülésnél említett *sebváltó*, *reptér*, *művház* (vö. 3.1.) egyértelműen rövidszók (reduktumok), és azonosak abban, hogy a hosszú (vagy teljes) alakból épen maradt az egyik szegmens. Különbség azonban, hogy a rövidült szegmens a *TV-paprika* esetében mozaikszó, míg a *sebváltó*, *reptér*, *művház* esetében szórövidülés. Felmerül a kérdés, hogy nem volna-e célszerű a reduktumok tipologizálásában ezt a két típust – ahogy a német szakirodalom is teszi – ugyanazon rövidszófajta, a részleges rövidszók egy-egy altípusának tekinteni.

Az egyéb mozaikszók esetében az is kérdés, hogy abban az értelemben, ahogy Lengyel Klára érti, egyáltalán mozaikszók-e. Maga a szerző sem biztos benne, és megemlíti, hogy ezek „akár összetételeknek is nevezhetők” (Lengyel 2000: 343). Véleményem szerint ez volna a megfelelő megoldás, amely egyúttal megszüntetné a körvonalazatlan *egyéb mozaikszók* kategóriát is.

3.3. Az elvonás

Az elvonás (vagy szóelvonás) a Magyar grammatika meghatározása szerint az a jelenség, „amikor egyszerű szóról leválasztunk egy meglévő vagy vélt morfémát – általában képzőt vagy összetételi elő-, utótagot –, a maradék morfémát vagy morfémacsoportot pedig teljes szóként kezdjük használni” (Lengyel 2000: 340). Ez a meghatározás túl általános, hiszen ha meglévő vagy vélt morfémát választunk le, akkor akármit leválaszthatunk, ha pedig a maradék morféma vagy morfémacsoport, akkor akármi is lehet a maradék; tehát akár ugyanazt is kaphatjuk, mint a szórövidülés esetében.

Az elvonás két fő esete alatt Lengyel Klára a következőket érti: (1) „a nyelvérzék képzősnek értékeli egy szóalakot, és belőle ’alapalakot’ következtet ki” (*sétál* > *séta*, *Jordánia* > *jordán*), illetve (2) „a nyelvérzék összetett szónak értékeli egy szót, és belőle ’elő-’ vagy ’utótagot’ következtet ki” (*zűrzarvar* > *zűr*, *jelesrendűség*, *jórendűség* > *rendűség*, *automobil* > *autó*, *villamoskocsi* > *villamos*, *trolibusz* > *troli*, *videókészülék* > *videó*, *hifitorony* > *hifi*, *miniszoknya* > *mini*, *málnaszörp* > *málna*, *fogyókúrázik* > *fogyózik*, *autóbusz* > *busz*,

levélbélyeg > *bélyeg*). Ha pontosabban szemügyre vesszük a megadott példákat, láthatjuk, hogy többféle – részben rokon – jelenséget szemléltetnek.

A *zűrzavar* > *zűr*, *automobil* > *autó*, *villamoskocsi* > *villamos*, *trolibusz* > *troli*, *videókészülék* > *videó*, *hifitorony* > *hifi*, *miniszoknya* > *mini*, *málnaszörp* > *málna*, *fogyókúrázik* > *fogyózik* példasor esetében azt figyelhetjük meg, hogy egy összetett szó (vagy összetettnek vélt) szó előtagja önállósodik és párhuzamosan használható a hosszú alakkal, tehát redukcióval rövidszót képeztünk, amely egyszegmensű, és a hosszú alak elejéről származik. A fent (2.2.) megnevezett példák (*Universität* > *Uni*, *tulajdonos* > *tulaj*) csak annyiban mások, hogy azok nem összetett (vagy összetettnek vélt), hanem egyszerű szavak elejéből képződtek. Ilyen példákat a német nyelvben is találunk: *Oberkellner* > *Ober*, *Hochdruckgebiet* > *Hoch*, *zoologischer Garten* > *Zoo*, *Gipfeltreffen* > *Gipfel*⁶. Érdekes példapár a mikrohullámú sütő > mikró és a *Mikrophon* > *Mikro*⁷, amely a rövidszók körében is felbukkanó hamis barátokat szemlélteti.

Látszólag ugyanazt a folyamatot szemléltetik az *autóbusz* > *busz*, *levélbélyeg* > *bélyeg* példák azzal a különbséggel, hogy itt az utótag válik önállóvá. A lényegi kérdés itt valójában az, hogy a levált elő- és utótag lexikalizálódik-e, vagy csupán arról van szó, hogy az alárendelő szóösszetételek utótagja – ha a kontextus engedi – bármikor használható a teljes összetett szó helyett. A szóban forgó jelenséget a magyar nyelvészeti szakirodalomban jelentéstapadásnak nevezik, nem tartozik a redukcióhoz, sőt az is kérdéses, hogy egyáltalán szóalkotási mód-e. Ezekkel a kérdésekkel a tanulmány később megjelenő részében kívánok foglalkozni.

Lengyel Klára az elvonás speciális eseteként említi a toldalékmegelevenedést (*szürrealizmus*, *szimbolizmus*, *impresszionizmus* stb. > *izmusok*; *suksüköl*, *nákol*). A példa azt az igen ritka (nem produktív) jelenséget szemlélteti, amikor egy toldalék (jelen esetben képző) önállósodik és lexémává válik. A folyamat során a képző lexikális jelentéssel ruházódik fel, már nemcsak grammatikai jelentése van. Itt nincs szó redukcióról, a rövidülés csak látszólagos.⁸ A toldalékmegelevenedésre idézett másik két példa (*suksüköl*, *nákol*) hasonló jelenséget szemléltet. A különbség abban áll, hogy nem képző, hanem rag lexikalizálódik, és a lexikalizálódás folyamata kiegészül az egyik példa esetében összetétellel (*-suk* + *-sük*) és mindkét példa esetében derivációval is (*-öl/-ol*). Itt szükséges még megemlíteni, hogy a *cselló* és *busz* szavaink, amelyek

⁶ vö. Reagan mintájára Izlandon lesz az amerikai-orosz csúcs?

<http://www.dehir.hu/vilag/reagan-mintajara-izlandon-lesz-az-amerikai-orosz-csucs/2017/01/15/> (letöltve: 2017. febr. 17.)

⁷ De: Mikrowellenherd > Mikrowelle.

⁸ Talán inkább beszélhetünk a jelentéstapadás egy speciális formájáról. A jelentéstapadással részletesebben a tanulmány második, később megjelenő részében foglalkozunk.

szókölcsönzéssel kerültek a magyar nyelvbe, szintén ilyen úton jöttek létre az olasz kicsinyítőképző *-cello*, és a latin rag *-bus* önállósodásával, de úgy, hogy ezek – legalábbis a német nyelvben – párhuzamosan (voltak) használatosak a hosszú alakkal (*violoncello*, *omnibus*), tehát rövidszók (voltak).

A *gépírás* > *gépír*, *nagytakarítás* > *nagytakarít*, *szakdolgozat* > *szakdolgozik* példák az elvonásnak azt a nyelvhelyességi szempontból vitatott típusát szemléltetik, amikor „összetett főnevekből összetett igéket hozunk létre oly módon, hogy a főnévi összetételben jelen lévő viszonyt érvényesnek tekintjük a belőlük levont összetett igéken belül is” (Lengyel 2000: 340). Ezt a napjainkban viszonylag produktív szóalkotási módot a német szakirodalomban vissza-képzésnek (*Rückbildung*), álösszetételnek (*Pseudo-*, *Scheinkomposition*) vagy retrográd derivációnak nevezik, pl. *Bauchlandung* > *bauchlanden* (Donalies 2005: 133). A retrográd deriváció a német szóalkotástanban is sokszor vita tárgya. Ez a szóalkotási mód szoros rokonságot mutat az elvonások első csoportjával (*sétál* > *séta*), a különbség mindössze annyi, hogy ott nem összetett, hanem egyszerű szó a bázis, ill. nem valós, hanem vélt képző a leválasztott elem. A retrográd deriváció – ahogy az elnevezés is mutatja – nem tartozik a redukcióhoz, ezért tovább elemzésétől jelen tanulmány keretei között eltekintünk.

4. Összefoglalás

Az eddigi elemzések alapján összefoglalóan megállapítható, hogy a redukciónak nevezett szóalkotási mód nem azonos azon szóalkotási folyamatok összességével, ahol rövidülést tapasztalhatunk. Csak azok a szóalkotási módok sorolhatók a redukzív eljárásokhoz, amelyek során teljesül mindhárom, a 3.2. pontban felsorolt feltétel.

A ritkább szóalkotási módok nem mindegyike redukzív. Ha abból indulunk ki, hogy a magyarra, mint a modern nyelvekre általában, jellemző a német szakirodalomban az egyik fő szóalkotási módnak elismert rövidszóalkotás (*Kurzwortbildung*), akkor a ritkább szóalkotási módok közül ki kell emelni a redukzívakat, a többi esetében pedig meg kell kísérelni a másik két fő szóalkotási mód (szóösszetétel és szóképzés) egyikébe való besorolást.

A fenti elemzés alapján a redukcióhoz, mint harmadik fő szóalkotási módhoz tartozónak tekinthető a szórövidülés (vö. 3.1.), a mozaikszó-képzés (vö. 3.2.) és az elvonás típusai közül pedig az előtag-megelevenedés (*zűrzavar* > *zűr*, *automobil* > *autó*, *villamoskocsi* > *villamos*, *trolibusz* > *trolis*, *videókészülék* > *videó*).

A ritkább szóalkotási módok azon típusaival, amelyeket nem tudtunk a redukcióhoz sorolni, a tanulmány később megjelenő második részében fogunk részletesebben foglalkozni.

Irodalom

- Barz, Irmhild 2006. Die Wortbildung. In: *Duden. Die Grammatik*. Nach den Regeln der neuen deutschen Rechtschreibung 2006 überarbeiteter Neudruck der 7., völlig neu erarbeiteten und erweiterten Auflage. Hrsg. vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion. Dudenverlag. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich. 641—772.
- Donalies, Elke 2005. *Die Wortbildung des Deutschen. Ein Überblick*. 2., überarbeitete Auflage. G. Narr Verlag. Tübingen. (= Studien zur Deutschen Sprache; 27)
- Eichinger, Ludwig M. 2000. Deutsche Wortbildung. Eine Einführung. G. Narr Verlag. Tübingen. (= Narr Studienbücher)
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kobler-Trill, Dorothea 1994. *Das Kurzwort im Deutschen. Eine Untersuchung zu Definition, Typologie und Entwicklung*. M. Niemeyer Verlag. Tübingen.
- Kocsány Piroska 2010. *Grundkurs Linguistik. Ein Arbeitsbuch für Anfänger*. W. Fink Verlag. Paderborn.
- Laczkó, Krisztina/Mártonfi, Attila 2006. *Helyesírás*. Osiris Kiadó. Budapest
- Lengyel Klára 2000. A ritkább szóalkotási módok. In: Keszler B. (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 337—345.
- Murányiné Zagyvai Márta 2011a. *Deutsche und ungarische multisegmentale Kurzwörter: kontrastive lexikologisch-lexikographische Untersuchungen anhand eines analytisch-chemischen Fachsprachenkorpus*. Doktori (PhD) értekezés. Pannon Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, Interkulturális nyelvészet alprogram. Veszprém.
http://konyvtar.uni-pannon.hu/doktori/2011/Muranyine_Zagyvai_Marta_dissertation.pdf
Letöltve: 2017. 02. 10.
- Murányiné Zagyvai Márta 2011b. A redukció mint szóalkotási mód a németben és a magyarban. In: Iványi, Zsuzsanna/Pethő Gergely (szerk.): *A szaván fogott gondolat. Ünnepi könyv Kocsány Piroska tiszteletére*. I. kötet. Printart-Press Kft. Debrecen. 319—330.
- Römer, Christine/Matzke, Brigitte 2005. Lexikologie des Deutschen. Eine Einführung. 2., aktualisierte und ergänzte Auflage. G. Narr Verlag. Tübingen. (= Narr Studienbücher)
- Vincze Katalin 2011. *A német „Kurzwort” és magyar megfelelői. A rövidítés mint szóalkotási mód a német és a magyar nyelvben*. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Alkalmazott nyelvészeti program. Pécs.
<http://docplayer.hu/10562110-A-nemet-kurzwort-es-magyar-megfelelii-a-rovidites-mint-szoalkotasi-mod-a-nemet-es-a-magyar-nyelvben.html>
Letöltve: 2017. 02. 10.